

* Lubelska Akademia WSEI. Wydział Nauk o Człowieku

** Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Wydział Nauk Społecznych

MAŁGORZATA SITARCZYK*, ARKADIUSZ DUDZIAK**

ORCID: 0000-0001-9308-7923; malgorzata.sitarczyk@interia.pl

ORCID: 0000-0002-7063-5306; arkadiusz.dudziak@kul.pl

*Przemoc rówieśnicza w szkole w percepcji nauczycieli,
rodziców i uczniów*

Peer Violence at School in the Perception of Teachers, Parents and Students

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Sitarczyk, M., Dudziak, A. (2024). Przemoc rówieśnicza w szkole w percepcji nauczycieli, rodziców i uczniów. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 37(2), 43–59. DOI: 10.17951/j.2024.37.2.43-59.

ABSTRAKT

W opracowaniu podjęto próbę oceny nasilenia różnych form przemocy rówieśniczej w środowisku szkolnym. Przeprowadzone badania sondażowe pozwalają na szerszą eksplorację zjawiska oraz na wskazanie najczęściej występujących form przemocy, miejsc, w których do niej dochodzi, kompetencji do radzenia sobie z nią oraz specyfiki poszukiwania wsparcia społecznego przez uczniów. W analizie wyników badań przedstawiono perspektywę rodziców, nauczycieli i uczniów odnoszącą się do występowania zachowań agresywnych pośrednich lub bezpośrednich, co umożliwia ocenę tego, w jakim stopniu te trzy grupy szkolne komunikują się między sobą. Uzyskane dane pozwalają odpowiedzieć na pytanie, czy ten problem jest zauważalny w podobnym stopniu przez rodziców, nauczycieli i uczniów. Wyniki badań własnych ukazały wiele różnic między nauczycielami, rodzicami i uczniami w zakresie świadomości występowania przemocy rówieśniczej, co wskazuje na konieczność uwzględnienia roli relacji dorosły–dziecko w skuteczności oddziaływań profilaktycznych. Ponadto w dyskusji wyników zaproponowano formy profilaktyki wobec przemocy oraz możliwości szukania wsparcia informacyjnego i psychologicznego zarówno u rówieśników, jak i u osób dorosłych.

Słowa kluczowe: szkoła; przemoc rówieśnicza; przemoc psychiczna; bullying; programy profilaktyczne

WPROWADZENIE

Pionierem badań nad przemocą rówieśniczą w szkole oraz autorem definicji bullyingu jest szwedzki naukowiec Olewus (1993, za: Węgrzynowska, 2016). Jego prace zainspirowały badaczy na całym świecie do eksplorowania tego tematu. Okazało się, że niezależnie od kraju w szkołach na całym świecie średnio około 35% uczniów doświadcza przemocy (Barnes, Smith, Miller, 2014; Fagan, Catalano, 2013; Makaruk, 2017; Modecki i in., 2014; Zych i in., 2021). Często wyróżniane formy przemocy: fizyczna i psychiczna, w tym słowna i relacyjna (np. wykluczenie grupowe), są zauważane w szkole zarówno przez rodziców, nauczycieli, jak i przez uczniów. Znacznie trudniejsze do identyfikacji są rodzaje przemocy w relacjach rówieśniczych, np. w relacjach przyjacielskich czy w związkach partnerskich (Zych i in., 2021).

Badania własne opisane w niniejszym artykule pozwalają na szerszą eksplorację zjawiska, w tym na wskazanie najczęstszych form stosowanej przemocy, miejsc, w których do niej dochodzi, kompetencji do radzenia sobie z nią oraz wsparcia społecznego. W analizie przedstawiono perspektywę rodziców, nauczycieli i uczniów odnoszącą się do występowania zachowań agresywnych pośrednich lub bezpośrednich, co umożliwi ocenę tego, w jakim stopniu grupy te komunikują się między sobą. Uzyskane dane pozwalają odpowiedzieć na pytanie, czy ten problem jest zauważalny w podobnym stopniu przez rodziców, nauczycieli i uczniów. Ponadto w dyskusji wyników zaproponowano formy profilaktyki wobec przemocy oraz możliwości szukania wsparcia u rówieśników, ale także u osób dorosłych.

METODOLOGIA BADAŃ

Badania sondażowe zostały przeprowadzone metodą online wśród nauczycieli, rodziców i uczniów klas V–VIII szkół podstawowych na terenie jednej z gmin Lubelszczyzny. Zrealizowano je w okresie od stycznia do marca 2023 r. Udział w badaniach był dobrowolny, anonimowy. Dobór do badań był losowy. Pytania ankiety dotyczyły form przemocy, jej genezy, sposobów zapobiegania oraz oczekiwań w zakresie działań profilaktycznych i interwencyjnych.

W badaniach udział wzięło 209 uczniów klas V–VIII, 122 rodziców oraz 58 nauczycieli uczących w szkołach podstawowych, w tym 54 kobiety (93,10% ogółu ankietowanych nauczycieli) i czterech mężczyzn (6,9%). Do analizy wykorzystano dane z 389 ankiet.

Na pytania ankiety odpowiedziała niemal jednakowa liczba dziewcząt ($N = 106$; 50,72% ankietowanych uczniów) i chłopców ($N = 103$; 49,28%) z klas V–VIII. Największą grupę ankietowanych stanowili uczniowie klas VIII – łącznie 66 osób (31,58%). Liczną reprezentację stanowili również uczniowie klas

V – 53 osoby, czyli co czwarty ankietowany uczeń (25,36%), a także klas VI – 51 osób (24,40%). Pozostałe 39 osób (18,66%) to uczniowie klasy VII. Wiek badanych uczniów mieścił się w przedziale 11–15 lat.

Na pytania sondażowe odpowiedziało 122 rodziców. W zdecydowanej większości były to kobiety ($N = 115$; 94,26%) oraz siedmiu mężczyzn (5,74%). Najliczniejszą grupę rodziców stanowiły osoby w wieku 31–39 lat. Już sam fakt dobrowolnego wypełnienia ankiety głównie przez matki może wskazywać na mniejsze zaangażowanie ojców w proces wychowania dzieci. Poza tym może sugerować ich mniejszą wiedzę na temat tego, jak wygląda zjawisko przemocy rówieśniczej.

WYNIKI BADAŃ. PRZEMOC RÓWIEŚNICZA W SZKOLE W PERCEPCJI NAUCZYCIELI, RODZICÓW I UCZNIÓW

W tabelach zestawiono odpowiedzi nauczycieli, rodziców i uczniów ukazujące ich poglądy na temat przemocy rówieśniczej, jej przyczyn, miejsc w szkole, w których występuje najczęściej, sposobów rodzenia sobie przez uczniów z przemocą rówieśniczą oraz wiedzy z zakresu wsparcia społecznego, jakiego uczniowie szukają w sytuacji doświadczania przemocy.

Analiza danych zamieszczonych w tabeli 1 prowadzi do wniosku, że w szkole w relacjach rówieśniczych między uczniami przeważają techniki dehumanizacji oparte o przemoc werbalną/psychiczną. Dominuje wyśmiewanie i przezywanie uczniów. Takie spostrzeżenia mieli niemal wszyscy ankietowani nauczyciele. Wśród najbardziej popularnych i najczęstszych zachowań przemocowych obserwowanych wśród uczniów nauczyciele wskazali również wyzwiska, obelgi i wykluczenie/odrzućenie z grona rówieśników. W drugiej wiązce częstych reakcji agresywnych, jakie obserwowane są przez nauczycieli, znalazły się: otrzymywanie obraźliwych SMS-ów lub wiadomości tekstowych (37,39%), opowiadanie na czyjś temat nieprawdziwych, poniżających historii (34,48%) oraz stosowanie gróźb (31,03%). W tym przypadku oprócz krzywdy psychicznej mamy do czynienia także z instrumentalnym traktowaniem drugiego człowieka, z preparowaniem obraźliwych treści, często o charakterze patotreści, stalkingu czy gróźb. Charakterystyczne jest to, że taką wiedzę posiada co trzeci ankietowany nauczyciel. Najrzadziej występujące formy przemocy rówieśniczej to: odebranie siłą pieniędzy lub innej własności, obraźliwe napisy na temat ucznia na ścianach, ławkach itp. oraz zmuszanie do robienia rzeczy niechcianych i pobicia. Takich form agresji nie zaobserwowała większość ankietowanych nauczycieli, co jednak nie oznacza, że nie mają one miejsca. Nie można wykluczyć, że wiele z tych przejawów przemocy występuje w sytuacjach pozaszkolnych lub takich, w których nauczyciele nie są obecni, np. w szatni czy w różnych zakątkach szkolnych.

Tabela 1. Rodzaj przemocy w relacjach uczniowskich w opinii nauczycieli, rodziców i uczniów

Rodzaj obserwowanej przemocy w szkole	Nauczyciele (N = 58)		Rodzice (N = 122)		Uczniowie (N = 209)	
	N	%	N	%	N	%
Przezywanie lub wyśmiewanie	56	96,55	101	82,79	148	70,81
Wyzwiska lub obelgi	49	84,48	76	62,29	119	56,94
Pobicia	12	20,69	35	28,69	59	28,23
Odbieranie siłą pieniędzy lub innej własności	2	3,45	11	9,02	24	11,48
Stosowanie gróźb	18	31,03	35	28,69	50	23,92
Opowiadanie na temat ucznia nieprawdziwych, poniżających historii	20	34,48	53	43,44	92	44,02
Zmuszanie do robienia rzeczy niechcianych	7	12,07	19	15,57	44	21,05
Otrzymywanie obraźliwych SMS-ów lub wiadomości tekstowych	22	37,93	36	29,51	25	11,96
Obraźliwe napisy na temat ucznia na ścianach, ławkach itp.	9	15,52	16	13,11	20	9,57
Odrzucanie lub wykluczanie jakiejś osoby z grona rówieśników	48	82,76	82	67,21	96	45,93

Źródło: opracowanie własne.

Rodzice, podobnie jak nauczyciele, wskazali przede wszystkim na przemoc psychiczną w postaci przezywania lub wyśmiewania. Taką deklarację złożyło 82,79% ankietowanych. Nie ulega więc wątpliwości, że podstawowym problemem, z jakim zmagają się uczniowie, jest przemoc psychiczna. Towarzyszą jej techniki dehumanizacji w postaci odrzucenia lub wykluczenia z grona rówieśników. O takich sposobach postępowania powiedziało 67,21% rodziców. Kolejna, równie często występująca forma przemocy, jaką zaobserwowali rodzice, to wyzwiska i obelgi (62,29%). Prawie połowa ankietowanych rodziców wskazała też na inną formę dehumanizacji relacji społecznych, mianowicie na opowiadanie na temat dziecka nieprawdziwych, poniżających historii (43,44%). Jednocześnie sondaż pokazał, że rodzice – zdecydowanie częściej niż nauczyciele – wiedzą o przemocy fizycznej, jakiej doświadczają ich dzieci. Prawie co trzeci z ankietowanych rodziców (28,69%) i jedynie co piąty nauczyciel (20,69%) wskazał na pobicia. Niezależnie od rozbieżności w percepcji tego zjawiska są to dane, które wymuszają na rodzicach i nauczycielach podejmowanie stanowczych działań wychowawczych i profilaktycznych w postaci programów z zakresu edukacji prawnej i kształcenia umiejętności wychowawczych w zakresie zapobiegania i eliminowania każdej formy przemocy z repertuaru zachowań dzieci i młodzieży.

W ocenie rodziców podobną częstotliwość jak pobicia mają groźby i obraźliwe SMS-y lub wiadomości tekstowe kierowane do ich dzieci. Takie spostrzeżenia zadeklarował co trzeci ankietowany dorosły. W tym miejscu trzeba mocno zaakcentować, że rodzice o obraźliwych SMS-ach, groźbach kierowanych do dziecka, patotreściach czy wręcz o stalkingu dowiadują się dopiero w momencie, gdy te formy dehumanizacji wobec ich dziecka są bardzo nasilone i/lub zostają ujawnione (Słowik, 2020; Tkaczyńska, Zajac, 2020). Jest jeszcze jedna istotna różnica w wypowiedziach rodziców i nauczycieli na temat różnych form przemocy, jaka zdarza się w szkołach. Rodzice trzykrotnie częściej niż nauczyciele wskazali na odbieranie siłą pieniędzy (9,02% respondentów z grupy rodziców i 3,45% z grupy nauczycieli). Zgodność wypowiedzi dorosłych wystąpiła w odniesieniu do zmuszania do robienia niechcianych rzeczy przez uczniów. Na tę formę przemocy wskazało 15,57% respondentów z grupy rodziców i 12,07% z grupy nauczycieli.

Zdaniem badanych uczniów najczęściej doświadczaną przez nich formą przemocy rówieśniczej są przewiska i wyśmiewanie. Taką opinię wyraziło ponad 70% ankietowanych uczniów (nieco więcej rodziców – 82,79%, a najwięcej nauczycieli – 96,55%). Niezależnie od różnic w zakresie deklarowanych spostrzeżeń przewiska i wyśmiewanie stanowią najczęstszą formę przemocy w szkole i wszyscy zainteresowani są co do tego zgodni. Uczniowie na drugim miejscu wskazali na obelgi i wyzwiska. Opinię, że takie zachowania mają miejsce w szkole, wyraziło ponad 50% ankietowanych uczniów. Blisko połowa wskazała na odrzucenie lub wykluczenie (45,93%). Co ciekawe, jest to znacznie niższy wynik niż u rodziców i nauczycieli. Na kolejnej pozycji w rankingu uczniowskim znalazły się takie formy przemocy jak opowiadanie na temat konkretnej osoby nieprawdziwych historii – ten rodzaj dehumanizacji wskazało 44,02% uczniów, 43,44% rodziców i 34,48% nauczycieli. Blisko 30% rodziców i prawie 40% ankietowanych nauczycieli uważa, że dzieci przesyłają sobie obraźliwe SMS-y i wiadomości tekstowe. Tymczasem jedynie 11,96% uczniów poświadczyło, że otrzymują obraźliwe SMS-y lub wiadomości tekstowe. Z uwagi na skalę zjawiska oraz w konfrontacji z poglądami rodziców i nauczycieli można jednak przypuszczać, że uczniowie nie ujawniają wszystkich doświadczanych form przemocy.

W zakresie form doświadczanej przemocy rówieśniczej ankietowani byli w wielu przypadkach zgodni. Powstaje zatem pytanie, czy podobnie postrzegają przyczyny tego zjawiska. Zestawienie odpowiedzi nauczycieli, rodziców i uczniów zamieszczono w tabeli 2.

W ocenie nauczycieli najczęstsze przyczyny przemocy wiążą się z patomechanizmami przemocy jako zjawiska relacyjnego. Jak wskazali, przemoc rodzi przemoc, a uczniowie stosują ją, ponieważ:

- najczęściej biorą odwet za podobne zachowanie (87,93%);
- chcą się popisać przed innymi (84,48%);
- stosują przemoc w obronie własnej (79,31%).

Tabela 2. Przyczyny przemocy w relacjach między uczniami w opinii nauczycieli, rodziców i uczniów

Przyczyny przemocy w relacjach między uczniami	Nauczyciele (N = 58)		Rodzice (N = 122)		Uczniowie (N = 209)	
	N	%	N	%	N	%
Pobicie kogoś bez wyraźnej przyczyny	18	31,03	39	31,97	54	25,84
Celowe uszkodzenie jakiejś rzeczy w szkole, np. książek, mebli itp.	39	67,24	58	47,54	71	33,97
Uszkodzenie „dla draki” cudzej własności	34	58,62	57	46,72	45	21,53
Stosowanie przemocy dla osiągnięcia swojego celu	40	68,96	52	42,62	45	21,53
Stosowanie przemocy, aby się popisać przed innymi	49	84,48	69	56,56	74	35,41
Stosowanie przemocy w celu rozładowania napięcia psychicznego	42	72,41	49	40,16	41	19,62
Stosowanie przemocy w odwecie za podobne zachowanie	51	87,93	56	45,90	67	32,06
Stosowanie przemocy w celu obrony własnej osoby	46	79,31	57	46,72	96	45,93

Źródło: opracowanie własne.

W drugiej wiązce przyczyn, równie często mających miejsce w realiach szkoły, znalazły się czynniki związane z cechami agresora i patomechanizmami skierowanymi na instrumentalne cele agresji. Aż 72,41% ankietowanych nauczycieli stwierdziło, że zasadniczą przyczyną zachowań agresywnych uczniów jest potrzeba/przymus rozładowania napięcia psychicznego. Instrumentalne funkcje agresji, takie jak stosowanie przemocy dla osiągnięcia swojego celu i celowe niszczenie jakiejś rzeczy (agresja pośrednia), zostały ocenione jako występujące równie często (ponad 60% ankietowanych).

W opinii ponad połowy ankietowanych rodziców (56,56%) najczęstszą przyczyną agresji rówieśniczej jest chęć popisania się przed innymi. Na kolejnych pozycjach znalazły się:

- agresja pośrednia, czyli celowe uszkodzenie jakiejś rzeczy w szkole, np. książek, mebli itp. (47,54%);
- usprawiedliwianie agresji zabawową formą, np. uszkodzenie „dla draki” cudzej własności (46,72%);
- agresja obronna, czyli stosowanie przemocy w celu obrony własnej osoby (46,72%).

Jak widać, rodzice często wskazują zabawowe przyczyny agresji, takie jak chęć popisania się przed innymi i robienie tego „dla draki”. Poza tym blisko

połowa z badanych rodziców przypisała agresji wśród dzieci przyczyny związane z obroną. Stanowisko rodziców w tym zakresie jest podobne do stanowiska nauczycieli. Można zatem przyjąć, że motyw rozwojowy i zabawowy (chęć popisania się przed innymi) oraz obronny to zdaniem dorosłych główne przyczyny agresywnego zachowania młodych ludzi. Istotna różnica między rodzicami i nauczycielami dotyczy zachowania odwetowego. Taki motyw agresji rówieśniczej przypisało 87,93% nauczycieli i tylko 45,90% rodziców, co pozwala wnioskować, że to rodzice – co naturalne – bardziej usprawiedliwiają swoje dzieci i są skłonni uważać, iż przemoc rówieśnicza to forma zabawy lub usprawiedliwionego odwetu za doznaną krzywdę. Rodzicom brakuje też przekonania co do tego, że przemoc i agresja to formy rozładowywania napięcia psychicznego. Tymczasem jest to jeden z najbardziej powszechnych powodów agresji (Borzucka-Sitkiewicz, 2010; Urban, 2005), ale jedynie 40,16% rodziców podało taką przyczynę. Zdecydowanie więcej nauczycieli (72,41%) przypisało agresji motywację emocjonalną związaną z rozładowywaniem napięcia psychicznego. W związku z tym rodzi się pytanie, kto lepiej zna dzieci oraz jakie są mechanizmy i patomechanizmy przemocy rówieśniczej.

Uczniowie wśród przyczyn stosowania przemocy najczęściej wskazywali na obronę własnej osoby (45,93%). Ponad jedna trzecia uczniów wymieniła:

- stosowanie przemocy, aby się popisać przed innymi (35,41%);
- celowe uszkodzenie jakiejś rzeczy w szkole, np. książek, mebli itp. (33,97%);
- stosowanie przemocy w odwecie za podobne zachowanie (32,06%).

Kolejne w rankingu są przyczyny związane z instrumentalnym i zabawowym charakterem przemocy. Najniżej w rankingu przyczyn znalazło się stosowanie przemocy w celu rozładowania napięcia psychicznego. Taką opinię wyraził jedynie co piąty badany uczeń. Są to poglądy zdecydowanie odmienne od poglądów nauczycieli i rodziców. Ponad 70% ankietowanych nauczycieli uważa bowiem, że przyczyną agresji jest rozładowywanie napięcia psychicznego. Także dwukrotnie częściej niż uczniowie na taką przyczynę wskazali rodzice. Analiza odpowiedzi na pytanie o przyczyny agresji pokazała jeszcze jeden ciekawy trend wśród uczniów. Otóż blisko 40% ankietowanych zadeklarowało, że nie dostrzegają jakichkolwiek przejawów agresji rówieśniczej. Być może w tej grupie byli zarówno sprawcy, jak i ofiary przemocy – osoby, które boją się nawet anonimowej konfrontacji z problemem.

Oдноśnie do zjawiska przemocy z punktu widzenia działań wychowawczych i profilaktycznych istotne jest pytanie, w jakich konkretnych miejscach w szkole zdarza się przemoc. Chodzi o aspekt kontrolny, gdyż kontrola społeczna to jeden z zasadniczych warunków ograniczania i/lub eliminacji zachowań agresywnych (Pyżalski, 2018; Wójcik i in., 2016). W związku z tym zapytano respondentów o to, gdzie w szkole zdarza się przemoc. Odpowiedzi zestawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Miejsca w szkole, w których zdarza się przemoc rówieśnicza

Miejsca w szkole, w których zdarza się przemoc rówieśnicza	Nauczyciele (N = 58)		Rodzice N = 122)		Uczniowie (N = 209)	
	N	%	N	%	N	%
W klasie podczas lekcji	10	17,24	34	27,87	57	27,27
W klasie między lekcjami	15	25,86	53	43,44	54	25,84
Na korytarzu szkolnym	52	89,65	100	81,97	135	64,59
W stołówce szkolnej	9	15,52	13	10,66	24	11,48
W sali gimnastycznej	14	24,14	42	34,43	75	35,88
Na boisku szkolnym	27	46,55	63	51,64	75	35,88
W toalecie	29	50,00	69	56,56	88	42,10
W szatni	34	58,62	79	64,75	114	54,54
W drodze do lub ze szkoły	29	50,00	39	31,97	54	25,84
Na imprezach szkolnych	13	22,41	30	24,59	44	21,05
Na wycieczkach pozaszkolnych	11	18,96	20	16,39	53	25,36
W miejscach, gdzie nie ma dorosłych	44	75,86	78	63,94	105	50,24

Źródło: opracowanie własne.

W percepcji nauczycieli przemoc najczęściej ma miejsce na korytarzu szkolnym (ponad 80% wskazań), a następnie w miejscach, gdzie nie ma dorosłych (ponad 70%) oraz w szatni (ponad 50%). Potwierdzają się zatem wnioski, jakie od lat płyną z badań sondażowych dotyczących zjawiska agresji w szkole (Ostrowska, Surzykiewicz, 2005). Równie niebezpieczne w opinii nauczycieli są toalety (50%), droga do szkoły lub ze szkoły (50%) oraz boisko szkolne, to tu bowiem prawie połowa nauczycieli spotyka się z agresją (46,55%). Jedyne co czwarty nauczyciel podał, że zarówno w sali gimnastycznej, jak i w klasie między lekcjami mają miejsce różne zachowania przemocowe. Nie miała zdania na temat miejsc sprzyjających przemocy uczniowskiej jedna trzecia nauczycieli, którzy przyznali, że nie mają wiedzy na temat tego, czy przemoc występuje w drodze do lub ze szkoły, na imprezach szkolnych czy na wycieczkach pozaszkolnych.

Blisko co piąty nauczyciel (18,96%) przyznał, że na imprezach szkolnych zdarza się agresja i przemoc wśród uczniów. Rodzice najczęściej jako miejsce przemocy wskazywali na korytarz szkolny i szatnię, przy czym tę wiedzę pozyskują najczęściej od dzieci i nauczycieli. Większość rodziców wskazała też na miejsca, w których nie ma dorosłych.

Zdaniem ankietowanych uczniów do przemocy dochodzi najczęściej na korytarzach szkolnych (64,59%). Podobnie uważają nauczyciele i rodzice. Kolejne miejsca w rankingu częstości występowania agresywnych relacji wśród uczniów zajęły szatnia i toaleta oraz takie miejsca, w których nie ma dorosłych. W tym zakresie opinie uczniów, rodziców i nauczycieli są wyjątkowo zgodne. Podobnie jak

odnośnie do szkolnej stołówki, którą wszyscy ankietowani – uczniowie, rodzice i nauczyciele – wskazali jako najbezpieczniejsze miejsce w szkole. Rozbieżności dotyczą natomiast innych miejsc, w których występuje przemoc między uczniami. Ponad jedna trzecia uczniów, ponad 40% nauczycieli i ponad 50% rodziców wskazało na boisko szkolne. Także w zakresie przemocy na sali gimnastycznej i na wycieczkach pozaszkolnych opinie respondentów są zróżnicowane. Co charakterystyczne, zdaniem co czwartego ucznia przemoc i agresja mają miejsce na wycieczkach pozaszkolnych, tymczasem opinie dorosłych w tym zakresie są zdecydowanie skromniejsze. Jedynie co szósty dorosły, przy czym częściej nauczyciele niż rodzice, dostrzega ten problem.

W tabeli 4 zestawiono odpowiedzi nauczycieli, rodziców i uczniów dotyczące tego, jak młodzi ludzie radzą sobie z przemocą rówieśniczą. Pośrednio zestawienie to służy jako ewaluacja procesów wychowawczych i profilaktycznych realizowanych w danej placówce.

Tabela 4. Sposoby radzenia sobie z przemocą rówieśniczą – odpowiedzi nauczycieli, rodziców i uczniów

Jak uczniowie radzą sobie z przemocą rówieśniczą?	Nauczyciele (N = 58)		Rodzice (N = 122)		Uczniowie (N = 209)	
	N	%	N	%	N	%
Trzymają się z dala od osób agresywnych	42	72,41	87	71,31	141	67,46
Odpłacają agresorowi tym samym – stosują agresję obronną	33	56,90	20	16,39	49	23,44
Trenują sporty walki, interesują się tym, jak się bronić	2	3,45	8	6,56	37	17,70
Starają się nie zauważać przemocy	16	27,59	21	17,21	58	27,75
Unikają szkoły	16	27,59	19	15,57	33	15,79
Unikają miejsc, w których zdarza się przemoc	35	60,34	67	54,92	91	43,54
Starają się przebywać w grupie, poszukują wsparcia silniejszych kolegów	31	53,45	67	54,92	122	58,37
Przyłączają się do osób stosujących przemoc	14	24,14	1	0,81	21	10,05
Szukają pomocy u dorosłych: rodziców i nauczycieli	46	79,31	78	63,94	79	37,80
Szukają pomocy u rówieśników	35	60,34	38	31,15	88	42,10
Znoszą to w milczeniu	27	46,55	37	30,33	57	27,27
Cierpliwie czekają, aby wziąć odwet na agresorach	12	20,68	3	2,46	61	29,19

Źródło: opracowanie własne.

W percepcji nauczycieli najczęściej stosowaną przez uczniów strategią radzenia sobie z przemocą i agresją jest interwencja polegająca na poszukiwaniu pomocy u osób dorosłych: rodziców i nauczycieli (79,31% wskazań). W odniesieniu do strategii interwencyjnych zdaniem nauczycieli wielu uczniów szuka pomocy u rówieśników (ponad 60%). Na kolejnych miejscach uplasowały się strategie unikowe, szczególnie skuteczne, ponieważ z reguły nie eskalują agresji. W opinii nauczycieli ich uczniowie trzymają się z dala od osób agresywnych (72,41%) oraz unikają miejsc, w których zdarza się przemoc (60,34%). Blisko połowa nauczycieli (46,55%) dostrzega także negatywne przejawy strategii unikowych, mianowicie milczenie ofiar przemocy. Inne strategie unikowe, takie jak niezauważanie przemocy i unikanie szkoły, wskazał co trzeci ankietowany nauczyciel. Kolejną stosowaną przez uczniów strategią radzenia sobie z przemocą nie jest ani skuteczna, ani bezpieczna. Zdaniem ponad połowy ankietowanych nauczycieli (56,90%) ich uczniowie odpłacają agresorowi tym samym – stosują agresję obronną i starają się przebywać w silnej grupie oraz poszukują wsparcia silniejszych kolegów (53,45%).

Rodzice, podobnie jak nauczyciele, wskazali na dwie zasadnicze strategie: unikanie i poszukiwanie wsparcia. Według 70% rodziców ich syn/córka trzyma się z dala od osób agresywnych. Ponad 60% zadeklarowało, że ich dziecko szuka pomocy u dorosłych: rodziców, rodzeństwa, nauczycieli. Także ponad połowa rodziców jest przekonana, że ich dziecko unika miejsc, w których zdarza się przemoc lub stara się przebywać w grupie, w której poszukuje wsparcia silniejszych kolegów. Obie popularne – w percepcji rodziców – strategie postępowania ich dzieci wydają się sensowne i skuteczne.

Dane zawarte w tabeli 4 pozwalają wskazać główne tendencje w percepcji rodziców. Są to:

- przekonanie, że ich dziecko potrafi poszukiwać wsparcia w sytuacji doświadczenia i/lub zagrożenia przemocą;
- przekonanie, że ich dziecko zna strategie unikowe, neutralizacyjne oraz unika agresywnych kolegów i miejsc, w których może występować nasilona przemoc;
- deklaracja, że ich dziecko nie przyłącza się do osób stosujących przemoc (81,97%);
- niemalże pewność, że ich syn/córka nie czeka, aby wziąć odwet na agresorach (ponad 70%);
- deklaracja, że ich dziecko nie stosuje agresji obronnej (66,39%; według niemal 80% rodziców ich dziecko nie interesuje się tym, jak się bronić).

Dane zawarte w tabeli 4 prowadzą do wniosku, że umiejętności w zakresie radzenia sobie z przemocą nie są zbyt duże, a stosowane strategie działania nie należą do najskuteczniejszych. Uczniowie najczęściej starają się trzymać z dala od agresywnych rówieśników (67,46% ankietowanych uczniów). Ponad połowa

ankietowanych (58,37%) uważa, że przynależność do grupy i posiadanie oparcia społecznego gwarantują im obronę przed przemocą. Trzecie miejsce w rankingu najczęściej wskazywanych strategii zapobiegania przemocy zajęło unikanie miejsc, w których dochodzi do przemocy oraz poszukiwanie wsparcia u rówieśników (ponad 40% wskazań). Uczniowie w zdecydowanej większości (77,03%) zadeklarowali też, że nie przyłączają się do osób stosujących przemoc, nie unikają szkoły oraz nie trenują sportów walki. Niepokojący jest przy tym fakt, że prawie jedna trzecia ankietowanych uczniów podała, iż znoszą w milczeniu doświadczanie przemocy rówieśniczej. Inni (także jedna trzecia) natomiast czekają na okazję do odwetu. Jedynie 37,89% ankietowanych szuka pomocy u dorosłych, co jest odmiennym wynikiem niż w przypadku opinii nauczycieli i rodziców.

Dane zestawione w tabeli 5 dotyczą tego, jak wygląda poszukiwanie wsparcia w sytuacji doświadczania przemocy rówieśniczej. W diagnozie zapotrzebowania na działania profilaktyczne związane z zapobieganiem przemocy i agresji rówieśniczej w szkołach ważne jest poznanie, u kogo w sytuacji trudnej uczniowie szukają pomocy.

Tabela 5. Poszukiwanie pomocy w sytuacji doświadczania przemocy rówieśniczej w opinii nauczycieli, rodziców i uczniów

U kogo uczniowie szukają pomocy w sytuacji doświadczania przemocy rówieśniczej?	Nauczyciele (N = 58)		Rodzice (N = 122)		Uczniowie (N = 209)	
	N	%	N	%	N	%
U kolegów/koleżanek	36	62,07	40	32,79	84	40,19
U bliskich przyjaciół	43	74,14	60	49,18	130	62,20
U rodziców	43	74,14	103	84,43	127	60,76
U rodzeństwa	38	65,52	51	41,80	77	36,84
U innych członków rodziny	15	25,86	44	36,06	66	31,58
U wychowawcy klasy	52	89,65	71	58,20	93	44,50
U innych nauczycieli	50	86,21	51	41,80	59	28,23
U szkolnego pedagoga	37	67,79	21	17,21	27	12,92
U szkolnego psychologa	44	75,86	26	21,31	35	16,75
U księdza/katechety	7	12,07	5	4,10	22	10,53
U kogoś innego w szkole	9	15,52	16	13,11	34	16,27
W poradni psychologiczno-pedagogicznej	8	13,74	10	8,20	25	11,96
U innego specjalisty poza szkołą	10	17,24	15	12,29	25	11,96
W telefonie zaufania	1	1,72	1	0,82	21	10,05
Liczą tylko na samych siebie	9	15,52	20	16,39	76	36,36

Źródło: opracowanie własne.

Osobami, u których zdaniem nauczycieli uczniowie najczęściej szukają pomocy w sytuacji doświadczania przemocy ze strony rówieśników, są wychowawcy klas i inni nauczyciele (ponad 80% wskazań). Ponad 70% odpowiedzi dotyczyło psychologa szkolnego, rodziców i przyjaciół. W dalszej kolejności, z ponad 60% wskazań, znaleźli się: pedagog szkolny, rodzeństwo i rówieśnicy. Najrzadziej wskazywany był telefon zaufania oraz katecheta/ksiądz. W percepcji nauczycieli ranking zaufanych osób, którym dzieci i młodzież powierzają swoje problemy, jest następujący: wychowawca klasy (89,65%), inni nauczyciele (86,21%), psycholog szkolny (75,86%), rodzice (74,14%), прияaciele (74,14%), pedagog szkolny (67,79%), rodzeństwo (65,52%), koleżanki i koledzy (62,07%), inni członkowie rodziny (25,86%), inny specjalista poza szkołą (17,24%).

Warto zwrócić uwagę na kilka cech powyższego rankingu. W pierwszej kolejności należy odnotować, że rodzice zajęli dalsze miejsca niż obcy dorośli: wychowawcy czy psycholog szkolny. Po drugie, uczniowie poszukują wsparcia zarówno profesjonalnego (wychowawca, nauczyciel, psycholog, pedagog, specjalista spoza szkoły), jak i nieprofesjonalnego (rodzice, прияaciele, rówieśnicy). Po trzecie, dzieci poszukują wsparcia w znanym im środowisku wychowawczym. Specjalista spoza szkoły zajął 10. miejsce w tym zestawieniu, jeszcze dalej znalazła się poradnia psychologiczno-pedagogiczna, a na ostatniej pozycji – telefon zaufania.

Rodzice w większości są przekonani, że dzieci szukają pomocy u nich, czyli u ojca i matki. W ich ocenie drugie miejsce w rankingu pomagaczy zajmują wychowawca klasy i прияaciele. Wychowawcę jako osobę, do której dziecko zwraca się po pomoc, wskazało 58,20% respondentów. Niewiele mniej (49,18%) wymieniło przyjaciół dziecka. Trzecie miejsce (ponad 40%) zajęli inni nauczyciele i rodzeństwo. Zdecydowanie mniej wskazań dotyczyło tzw. zewnętrznych pomagaczy. Najmniejszym zaufaniem cieszą się telefon zaufania, ksiądz i poradnia psychologiczno-pedagogiczna. Tylko 12,29% ankietowanych podało, że ich dziecko korzysta z pomocy specjalisty poza szkołą. W tym zakresie poglądy rodziców i nauczycieli są bardzo podobne, co pozwala wnioskować o dobrej komunikacji i porozumieniu. Niepokojące są natomiast deklaracje ponad 16% ankietowanych rodziców o tym, że w sytuacji przemocy ich dziecko może liczyć jedynie na siebie; podobnie wskazali nauczyciele (15,52%). Oznacza to, że stosunkowo duża grupa dzieci pozostaje wyalienowana i nie otrzymuje żadnego wsparcia w sytuacji przemocy.

Mocną stroną sytuacji szkolnej uczniów jest przekonanie, że w sytuacji doświadczania przemocy mogą szukać pomocy u przyjaciół i rodziców. Opinię taką wyraziło ponad 60% ankietowanych. Kolejne miejsce pod względem częstotliwości wskazywania zajęli wychowawcy klas oraz koleżanki i koledzy. Ponad 40% uczniów i uczennic wskazało na wychowawców i kolegów. Należy zauważyć jednak rozbieżność między opinią nauczycieli i uczniów. Znacznie mniej uczniów zadeklarowało, że szukają pomocy u wychowawców, niż widzą to nauczyciele.

Trzecie miejsce (ponad 30% wskazań) zajęło rodzeństwo. Podobna grupa ankietowanych podała, że może liczyć jedynie na samych siebie. Zbliżoną liczebnie grupę osób, które mogą liczyć jedynie na siebie, wskazali rodzice i nauczyciele. Także specjaliści zewnętrzni byli wskazywani podobnie (nie więcej niż 10% respondentów ze wszystkich badanych grup) wśród rodziców, nauczycieli i uczniów. Uczniowie najrzadziej wskazywali na pomoc księdza i telefon zaufania oraz na poradnię psychologiczno-pedagogiczną i innych specjalistów zewnętrznych.

ZAKOŃCZENIE

W relacjach rówieśniczych między uczniami w szkole dochodzi do przemocy, w której przeważają techniki dehumanizacji oparte o przemoc werbalną/psychiczną, dominuje też wyśmiewanie i przezywanie uczniów. Takie spostrzeżenia, co można stwierdzić w oparciu o wyniki badań własnych, mają niemal wszyscy nauczyciele. Co ważne, jest to spostrzeżenie oddające nie tylko nasilenie i formy przemocy, lecz także istotę tego zjawiska, które w swojej dynamice z reguły rozpoczyna się od przemocy psychicznej – to ona „toruje” drogę do innych form, takich jak przemoc fizyczna czy pośrednia. Jednocześnie to przemoc psychiczna jest najbardziej dotkliwa, najczęstsza i bezkarna, ponieważ nie widać jej skutków w postaci dowodów, takich jak rany czy siniaki, jak jest to w przypadku przemocy fizycznej. Podobne wyniki otrzymał Nowakowski (2018). W badaniach uczniowie zadeklarowali bowiem, że przemoc polegająca na wyśmiewaniu, poniżaniu innych i obrażaniu w sieci jest w ich mniemaniu najbardziej krzywdząca. Natomiast Tkaczyńska i Zajac (2020) podkreślają, że w szkolnictwie – w przeciwieństwie do sytuacji w sferze pracy zawodowej – działania profilaktyczne zapobiegające mobbingowi podejmowane są jedynie sporadycznie, co często wiąże się z trwałym prześladowaniem ofiary. Sprawą bezsporną pozostaje fakt, że zachowania określane mianem mobbingu są przez uczniów w szkole przyswajane, „ćwiczone” i udoskonalane, co często prowadzi do eskalacji przemocy słownej i różnych technik dehumanizacji w relacjach uczniowskich.

W większości pokolenie wychowujące pozostaje w przypadku przemocy psychicznej na etapie obserwacji czy braku reakcji, co w efekcie skutkuje przyzwoleniem i poczuciem bezkarności sprawców takich zachowań. Ich okrucieństwo sprowadza się do wywoływania u ofiary poczucia mniejszej wartości, deprecjonowania i pogardy ze strony rówieśników. To właśnie te formy relacji rówieśniczych, najczęściej wskazywane przez nauczycieli, stanowią jeden z najbardziej skutecznych korelatów prób samobójczych wśród młodych ludzi – osoby doznające przemocy rówieśniczej są bowiem dwukrotnie częściej narażone na myśli i próby samobójcze (Poszwa, Myślińska, 2020).

Opinie społeczności szkolnej są podobne i wskazują, że kłamstwo, patreści czy wręcz stalking, polegający na rozpowszechnianiu nieprawdziwych

i najczęściej obraźliwych treści, to powszechnie występujące zachowania wśród młodych ludzi. Podobieństwo osądów co do form agresji dotyczy też pobić i gróźb. Blisko jedna trzecia społeczności szkolnej (uczniów, rodziców i nauczycieli) wskazała na te formy przemocy w relacjach uczniowskich. Podsumowując, opinie respondentów z trzech badanych grup na temat miejsc, w których dochodzi do przemocy i agresji, są wyjątkowo zgodne. Wszyscy wskazali na korytarze szkolne, toalety, szatnię i miejsca, w których nie ma dorosłych. Konieczne zatem wydaje się stałe monitorowanie korytarzy, wejść do toalety i szatni lub taka organizacja pracy szkoły, aby w miejscach tych uczniowie przebywali w różnym czasie i pod stałą kontrolą dorosłych.

Pyżalski (2018) proponuje, aby szkolić wszystkich dorosłych pracowników szkoły (nie tylko nauczycieli), by zauważali i odpowiednio reagowali na przemoc rówieśniczą. Oznacza to identyfikację oraz wiedzę na temat tego, w jakich punktach w szkole najczęściej dochodzi do przemocy, często ze względu na brak nadzoru (np. szatnie, łazienki, mniej uczęszczane korytarze). Świadomość uczniów o monitorowaniu zachowań ma działać prewencyjnie, zniechęcać do aktów przemocy oraz wskazywać na ewentualny dowód w przypadku wystąpienia przemocy. Ważne jest zatem, aby na informacje o przejawach agresji reagować natychmiast, otwarcie nazywając te zachowania i uruchamiając różne procedury reagowania, łącznie z powiadomieniem organów ścigania, zwłaszcza w sytuacji, gdy znani są sprawcy i mają ponad 13 lat, a charakter stosowanej przemocy zagraża poczuciu bezpieczeństwa oraz stanowi psychiczemu konkretnej osoby.

Uczniowie, mając do dyspozycji Internet, nie „bawią się” już tak często w zamieszczanie obraźliwych napisów na ławkach czy ścianach. Na kolejnych miejscach, pod względem różnych rodzajów agresji, z którymi uczniowie nie spotykają się w szkole, znalazły się cyberprzemoc i wyłudzenie pieniędzy. Ponad 70% ankietowanych uczniów podało, że nie spotkali się z taką formą przemocy. To dość pozytywna informacja, ale z uwagi na skalę zjawiska oraz w konfrontacji z poglądami rodziców i nauczycieli można przypuszczać, że uczniowie nie ujawniają wszystkich doświadczanych form przemocy. Wniosek ten wynika z faktu, że blisko 30% rodziców i prawie 40% ankietowanych nauczycieli uważa, iż dzieci przesyłają sobie obraźliwe SMS-y i wiadomości tekstowe. Tymczasem jedynie 11,96% uczniów poświadczą, że otrzymują obraźliwe wiadomości na komunikatorach, SMS-y lub wiadomości tekstowe. Wniosek z przeprowadzonego sondażu jest jednoznaczny – wirtualna przestrzeń, w jakiej żyją dzieci, powinna być kontrolowana przez dorosłych, ponieważ to jeden z najskuteczniejszych sposobów zapobiegania cyberprzemocy. Metaanaliza badań z 10 krajów (Maksimović, Dimitrijević, 2020) prowadzi do wniosku, że najczęstszym powodem agresji wśród uczniów jest negatywny stosunek do rodziców oraz brak dostatecznej kontroli rodzicielskiej. Kontrola jest rozumiana jako: monitorowanie zachowań dziecka przez rodziców/nauczycieli; ograniczanie dostępności stron internetowych

z treściami szkodliwymi (Borzucka-Sitkiewicz, 2010; Walczak, Sochocki, 2021); budowanie u dziecka świadomości, że może podzielić się swoimi problemami z osobą dorosłą. Większą możliwość kontroli i reakcji w sytuacji zagrożenia stwarza pozytywna relacja rodzic/nauczyciel–dziecko. Warto zauważyć również fakt, że w sondażu w znacznej większości brały udział kobiety, co może sugerować mniejsze zaangażowanie ojców w proces wychowawczy oraz ich mniejszą świadomość występujących problemów.

Uczniowie najczęściej wskazują na przemoc psychiczną, a ich odpowiedzi w niektórych aspektach przemocy, szczególnie w zakresie cyberprzemocy, różnią się od opinii dorosłych. Nie można wykluczyć, że jedynie dorośli uważają za przemoc patotreści czy obraźliwe komunikaty w cyberprzestrzeni, natomiast w percepcji młodych ludzi takie formy dehumanizacji są czymś powszechnym i dopuszczalnym. Zgodność wszystkich badanych grup co do tego, że uczniowie starają się przebywać w grupie i poszukują wsparcia silniejszych kolegów, może budzić niepokój ze względu na możliwość eskalacji przemocy. Powiedzenie, że „przemoc rodzi przemoc” ma odzwierciedlenie m.in. w metaanalizie 23 badań podłużnych dotyczących uczniów ze szkół na całym świecie – wyniki są zbliżone i świadczą o tym, że wiktyimizacja wiąże się ze stosowaniem przemocy. Inaczej mówiąc, osoby, które były ofiarami przemocy rówieśniczej, później same ją stosowały (Urban, 2005; Walters, 2020). Badania własne wskazują, że według 10% uczniów osoby doznające przemocy rówieśniczej same przyłączają się do osób stosujących przemoc.

Problematyka agresji rówieśniczej wymaga namysłu nad tym, jakie są kompetencje młodych ludzi do radzenia sobie z przemocą ze strony rówieśników. Przemoc w relacjach rówieśniczych stanowi bowiem jeden z najbardziej destrukcyjnych czynników kształtowania poczucia własnej wartości. Jedną z form zapobiegania przemocy jest stosowanie materiałów edukacyjnych, które powinny być dostosowane do odbiorcy pod względem formy i treści, ze szczególnym nastawieniem na znaczenie świadka przemocy, która odgrywa zasadniczą rolę w dalszej eskalacji (Ostrowska, Surzykiewicz, 2005; Pyżalski, 2018; Urban, 2005). Również kompetencje nauczycieli, szczególnie metodyczne, są kluczowym elementem profilaktyki (Szempruch, 2021). Odnośnie do bezpieczeństwa w szkole należy wskazać, że jednym z zasadniczych elementów wychowawczych i profilaktycznych są sposoby reagowania systemu na obecną w nim przemoc. Można wyróżnić dwa rodzaje reakcji: 1) profilaktyka skoncentrowana na zapobieganiu zjawisku przemocy rówieśniczej – z reguły uprzedzająca, ale coraz mniej skuteczna (eliminująca); 2) interwencja – działania podejmowane w chwili obserwowania i/lub ujawniania zjawiska przemocy. Formę działania profilaktycznego przyjmuje też tworzenie dla uczniów środowiska, w którym mogą swobodnie i szczerze porozmawiać o swoim problemie.

Emocjonalne tło agresji najczęściej dostrzegają nauczyciele, w mniejszym stopniu zaś rodzice, a w najmniejszym – uczniowie. Może to oznaczać, że mając

słaby wgląd w siebie, uczniowie nie są świadomi mechanizmów, jakie rządzą ich zachowaniem lub brakuje im edukacji w zakresie rozumienia i kontroli doświadczanych emocji, przede wszystkim takich jak złość, strach, lęk, nienawiść – stanowiących główny mechanizm wzbudzania agresji reaktywno-emotywniej. W świetle powyższych danych program zatrudnienia psychologów szkolnych okazuje się mieć sens, wymaga jednak przemyślanych strategii pracy psychologa szkolnego z uczniami, nauczycielami i rodzicami.

Wyniki badań własnych wskazują na to, że mocną stroną sytuacji szkolnej uczniów jest przekonanie, iż w sytuacji doświadczania przemocy mogą szukać pomocy u przyjaciół i rodziców. Konieczne jest wówczas podjęcie działań mających na celu budowanie zaufania ucznia dotkniętego przemocą do konkretnych osób (nauczycieli, rówieśników, rodzeństwa, rodziców). Zaufanie jest bowiem warunkiem dzielenia się tym, co trudne i bolesne, ułatwia komunikowanie i porozumiewanie się. Jednym z podstawowych warunków skutecznych programów wychowawczych i profilaktycznych jest budowanie pozytywnych relacji społecznych (Szempruch, 2021; Śliwa, 2015), w tym wychowanka z wychowawcą, oraz relacji rówieśniczych. W tym przypadku warto zwrócić uwagę na rozbieżność między opiniami uczniów i nauczycieli – znacznie mniej uczniów deklaruje poszukiwanie wsparcia u wychowawców. Zaufanie, otwarta komunikacja, podobieństwo systemu wartości, tolerancja i umiejętność porozumiewania się to tylko niektóre cechy prawidłowych relacji społecznych. W świetle wyników badań własnych należy stwierdzić, że nauczyciele dobrze znają mechanizmy i patomechanizmy przemocy oraz prawidłowo wskazują przyczyny tkwiące zarówno w cechach agresorów, jak i w cechach samego zjawiska przemocy. Kluczowym elementem oddziaływań profilaktycznych jest zatem potrzeba budowania właściwych relacji.

BIBLIOGRAFIA

- Barnes, T.N., Smith, S.W., Miller, M.D. (2014). School-Based Cognitive-Behavioral Interventions in the Treatment of Aggression in the United States: A Meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior, 19*(4), 311–321. DOI: 10.1016/j.avb.2014.04.013
- Borzucka-Sitkiewicz, K. (2010). *Środowiskowe uwarunkowania agresywnych zachowań młodzieży jako wyznacznik oddziaływań profilaktycznych i interwencyjnych*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Fagan, A.A., Catalano, R.F. (2013). What Works in Youth Violence Prevention: A Review of the Literature. *Research on Social Work Practice, 23*(2), 141–156. DOI: 10.1177/1049731512465899
- Makaruk, K. (2017). Przemoc rówieśnicza. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 16*(1), 214–231.
- Maksimović, J., Dimitrijević, D. (2020). Meta-Analysis of Peer Violence: Family and Peers as the Factors That Induce Violent Behaviour. *Sodobna Pedagogika, 71*(3), 194–207.
- Modecki, K.L., Minchin, J., Harbaugh, A.G., Guerra, N.G., Runions, K.C. (2014). Bullying Prevalence across Contexts: A Meta-analysis Measuring Cyber and Traditional Bullying. *Journal of Adolescent Health, 55*(5), 602–611. DOI: 10.1016/j.jadohealth.2014.06.007
- Nowakowski, K. (2018). Szkodliwość cyberprzemocy w ocenie młodzieży. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, 572*(7), 44–51. DOI: 10.5604/01.3001.0012.4716

- Ostrowska, K., Surzykiewicz, J. (2005). *Zachowania agresywne w szkole. Badania porównawcze 1997 i 2003*. Warszawa: Wydawnictwo CMPP-P MEN.
- Poszwa, K., Myślińska, D. (2020). Analiza zjawiska przemocy rówieśniczej – teoria i badania własne. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 19(4), 12–25.
- Pyżalski, J. (2018). Przeciwdziałanie przemocy rówieśniczej w szkole – krytyczny przegląd stosowanych rozwiązań. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 17(1), 30–45.
- Słowik, M. (2020). Od „Oddaj mu!” do „Zmieniamy szkołę” – dylematy rodzicielskie wobec zjawiska przemocy rówieśniczej w szkole. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 19(4), 26–56.
- Szempruch, J. (2021). Profilaktyka zachowań ryzykownych młodzieży – konteksty społeczne, szkolne i formalnoprawne. *Resocjalizacja Polska*, 22(1), 45–59. DOI: 10.22432/rp.388
- Śliwa, S. (2015). *Profilaktyka pedagogiczna*. Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski.
- Tkaczyńska, S., Zając, B. (2020). Mobbing, bullying, stalking jako nowe przejawy przemocy i agresji w opinii uczniów i nauczycieli Zespołu Szkół Ponadpodstawowych w Szczercowie. *Pedagogika Rodziny*, 10(4), 139–153.
- Urban, B. (2005). *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Walczak, B., Sochocki, M. (2021). Program profilaktyki nadużywania Internetu i mediów elektronicznych. Komunikat z badań ewaluacyjnych. *Problemy Wczesnej Edukacji*, 53(2), 78–90. DOI: 10.24131/3724.170408
- Walters, G.D. (2020). Przemoc rówieśnicza (bullying) wśród osób w wieku szkolnym – wiktymizacja i sprawstwo. Metaanaliza badań prospektywnych. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 19(4), 74–98.
- Węgrzynowska, J. (2016). Dzieci doświadczające przemocy rówieśniczej. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 15(1), 9–26. DOI: 10.26881/pwe.2021.53.06
- Wójcik, M., Hełka, A., Kozak, B., Wośko, A., Błońska, B. (2016). Postrzeganie przez nauczycieli problemu przemocy rówieśniczej i jej przeciwdziałania w środowisku szkolnym. *Czasopismo Psychologiczne*, 22(2), 323–332.
- Zych, I., Viejo, C., Vila, E., Farrington, D.P. (2021). School Bullying and Dating Violence in Adolescents: A Systematic Review and Meta-analysis. *Trauma, Violence & Abuse*, 22(2), 397–412. DOI: 10.1177/1524838019854460

ABSTRACT

The study attempts to assess the intensity of various forms of peer violence in the school environment. The research allows for a broader exploration of the phenomenon of violence and the identification of most common forms of violence, places where it occurs, the competences to deal with the problem and the specifics of students' search for social support. The analysis of the research results shows the perspectives of parents, teachers and students on the awareness of the occurrence of indirect or direct aggressive behaviours, providing insight into the extent to which these three groups communicate with each other. The data obtained allow to answer the question whether this problem is noticed to a similar extent by parents, teachers and students. The results of own research showed many differences between teachers, parents and students in the awareness of the occurrence of peer violence, which indicates the need to consider the role of the adult-child relationship in the effectiveness of preventive interventions. In addition, in the discussion were proposed forms of violence prevention and the possibility of seeking information and psychological support for both students and adults.

Keywords: school; peer violence; psychological violence; bullying; preventive programs